

DE U-UNDERVISELIGE ASYLISTER OG DERES SKOLEGANG

AF BIRGIT KIRKEBÆK

I 1980 fik alle børn ret og pligt til undervisning. Mange havde allerede haft denne mulighed længe. Det gjaldt for eksempel blinde og døve børn og de børn med udviklingshandicap, der kunne lære at læse og regne til husbehov. Men de børn med udviklingshandicap, der var hårdest ramt, blev ikke medtænkt i dansk lovgivning før 1980. Hvordan kan det være, at det, der begyndte med pædagogisk optimisme i 1855 på Gamle Bakkehus, endte i et udskillelsesløb, der skelnede mellem underviselige og u-underviselige mennesker med udviklingshandicap? Spørgsmålet har med fravalg og menneskesyn at gøre, men også med hierarkisering af "menneskematerialet". Spørgsmålet drejer sig både om offentlig forsorg og omsorg, om forskellige tiders italesættelse af mennesker med særlige behov og om det enkelte menneskes formodede underviselighed, arbejdsevne og mulighed for at klare sig selv uden hjælp fra det offentlige.

FORSORG OG OMSORG

Forsorg handler om beskyttelse, hjælp, pleje og behandling af nogen, der ikke kan klare sig selv. Omsorg handler om at tage ansvar for hinanden på en måde, som indeholder respekt – dette uanset, hvilken forfatning den person, omsorgen ydes til, er i.¹ Hvis respekten er fraværende, slår omsorgen over i formynderi.²

Omsorg opleves i praksis af de direkte berørte og har mange former alt efter, om der er tale om privat eller offentlig omsorg. Der er forskel på den personlige direkte omsorg og den samfundsmæssigt forvaltede, der er sat ind i en ramme af love og regelsæt. I samspillet mellem offentlig omsorg og den dertil hørende offentlige forsorg ændrer de bagvedliggende ideologier sig alt efter, hvilken periode og hvilke teorier der er gældende. I hver periode er der professionelle ansatte, som søger at leve op til de interesser, der udtrykkes både politisk og fagligt. Der er til enhver tid fokus på økonomiske forhold, menneskers arbejdsevne og arbejdsmoral og på, hvordan goderne skal fordeles. De "værdige" skal hjælpes, de "mindreværdige" negligeres, disciplineres eller straffes. "Mindreværdige" var dem, der

1 Jensen 1992.

2 Martinsen 1992.

blev mistænkt for dovenskab. Det var dem, der var vagabonderende, alkoholiserede eller som tiggede. Retorikken vedrørende "værdige" og "mindreværdige" ændrede sig over tid. Det gjorde argumenterne for de "mindreværdiges" fravalg også. Spørgsmålet er, om det betød, at de fradømte "mindreværdige" og de bedømte "værdige" fik nogle bedre liv, da de blev italesat med en anden retorik og/eller fik diagnostiske betegnelser? Det er usikkert. I dagens velfærdsdebat diskuteres det løbende, hvilke tilbud og midler der kan afsættes til mennesker med handicap, til hjemløse og til mennesker med dobbeltdiagnoser for blot at nævne nogle enkelte grupperinger. Faktum er, at disse grupper stadig ikke er blevet tilgodeset tilstrækkeligt i den samlede fordeling af offentlige midler.³

Når man læser årsberetninger fra Gl. Bakkehus Anstalterne og De Kellerske Anstalter fra slutningen af 1800-tallet og frem, er det tydeligt, at fokus var rettet mod arbejdsføre og underviselige, og at flere og flere blev skilt fra som u-underviselige asylister. Der er et paradoks, som består i, at behandlingen af mennesker med udviklingshandicap blev fremstillet som et humant dannelsesprojekt samtidig med, at flere og flere anbragte blev skilt fra og behandlet inhumant.⁴ De fraskilte skulle alene opbevares på en måde, så de ikke døde af det, hvad mange af dem gjorde alligevel på grund af smitsomme sygdomme i overbelagte anstalter.⁵ De anbragte asylister blev betragtet som værdige, men u-underviselige og arbejdsmæssigt ubrugelige. Der kunne ikke ske nogen forbedringer af deres tilstand. De blev livslangt anset for at være uden for pædagogisk rækkevidde. Det skulle kort sagt udredes, hvem det kunne betale sig at ofre kræfter på.

Set både i forhold til en fortidig og en nutidig diskurs er det et spørgsmål, om den faglige opgave består i at gøre mennesker med udviklingshandicap mere menneskelige på det ydre plan gennem disciplinering, træning og korrektion, eller om det er at gøre opmærksom på svage gruppers lige- og livsberettigelse? Et andet spørgsmål er – og var -, hvad man som civiliseret nation skal stille op med dem, der bliver sat tvivl ved, hvad angår underviselighed? Normaliseringsideologien i 1950'erne, -60'erne og -70'erne begyndte som et ligestillingsprojekt, men ændrede over tid karakter. I nutiden bliver normaliseringsideologien i stigende grad forstået som træning mod normalitet.⁶

3 Hesselbæk 2020; Kirkebæk & Møller 2021.

4 Jævnfør om paradokser og velfærdsarbejde Øland 2023.

5 Kirkebæk 2007.

6 Rasmussen 2022.

HJÆLP, HENSYN, STRAF, MAGT OG TILLID

Ord kan fortolkes
Endog fordrejes
Men forsorg
Uden omsorg
Har ingen gang på jord.⁷

Digtet står på et lille kort, udleveret fra Dansk Forsorgsmuseum i Svendborg. Udover digtet stod der på kortet en række ord, som er de, der må tænkes i, når vi taler om omsorg og forsorg:

“Retfærdighed, tryghed, hjælp, hensyn, kontrol, rummelighed, fattigdom, relation, straf, institution, udsat, anerkendelse, værdighed, magt, hjemløshed, venlighed, ligeværdighed, tillid, forståelse, erfaringer, fortid, nutid, fremtid.” Ordene Hjælp, Hensyn, Straf, Magt og Tillid er særligt fremhævet på kortet.

Set i forhold til de fremhævede ord var institutionalisering tænkt som en *Hjælp* til betrængte familier og indebar et håb om bedring af den anbragtes tilstand. Over tid udviklede institutionaliseringen sig til at repræsentere et samfundsmæssigt *Hensyn* – dette ikke mindst med åndssvagebogen af 1934, der gjorde det muligt at indsætte mennesker på anstalt mod deres egen og de pårørendes vilje.⁸ *Straf* blev hyppigt brugt på de store anstalter, – dette blev dokumenteret af den nytiltrådte Bestyrelse for Statens Aandssvageforsorg i 1959 – og i vor egen tid af *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980*.⁹ *Magten* over mennesker med udviklingshandicap lå hos politikerne og lokalt hos den enkelte anstalts overlæge. *Tillid* til den enkeltes udviklingsmuligheder var svindende, hvis det viste sig, at de pågældende ikke kunne bringes frem til at kunne arbejde helt eller delvist.

OPDELING I BRUGELIGE OG UBRUGELIGE

I forhold til mennesker med udviklingshandicap blev andre ord end de ovenfor nævnte fremtrædende. Det styrende hovedbegreb var *klassifikation*. Nedenstående begreber blev hyppigt anvendt politisk og fagligt fra slutningen af 1800-tallet til langt op i 1900-tallet, når mennesker med udviklingshandicap – og andre udskilte grupper og personer – skulle beskrives:

⁷ Digt af Peter Balken, museumspoet og tidligere børnehjemsbarn.

⁸ Lov Nr. 171 af 16. Maj 1934.

⁹ Kirkebæk 2001, Petersen 2022

Helbredelige – uhelbredelige
Værdige – mindreværdige
Underviselige – u-underviselige
Brugelige – ubrugelige.

Arbejde som norm og værdighedskriterium er et gennemgående omdrejningspunkt i dansk handicaphistorie. Det betyder, at hierarkiseringen af specialundervisningens målgrupper har rødder langt tilbage, det samme gælder udskillelsen af dem, der menes at trække det behandlingsmæssige niveau ned, fordi de ikke mentes at kunne lære noget. I forhold til de såkaldte asylister var det ordene uhelbredelige, mindreværdige, u-underviselige og ubrugelige, der stod frem.

DE VÆRDIGE, MEN UBRUGELIGE

Selvom man var "værdig" i sit behov for hjælp, var det ikke sikkert, at man blev opfattet som ligeværdig. Mest værdige var historisk set dem, der på de store åndssvageanstalter kunne oplæres til et arbejde, og som kunne bidrage med lidt eller meget til eget underhold. Til værdigheden hørte også, om man var i stand til at forstå Guds ord og opnå konfirmation. I den forbindelse handlede "værdigheden" i forhold til asylister alene om, at personen så vidt muligt skulle overleve ved at blive plejet og passet. Keller skriver, at asylerne "skal hævde deres humane, hospitalsmæssige Stilling." Han argumenterede for fuld statsdrift og for, at taksterne for anstaltens forskellige afdelinger skulle være ens i fremtiden. Det ville i givet fald hæve taksten til anbragte på arbejdsafdelingerne. Den var på det tidspunkt 400 kroner, men på asylafdelingen var den 600 kroner. Det gjorde det vanskeligt at overføre anbragte fra en arbejdsafdeling til en asylafdeling, mente Keller. At opheve denne forskel ville være nødvendigt, "hvis Asylerne" ikke fremover skulle leve med den uretfærdighed, det var, at "have baaret en langt større Del af Byrden, end der forholdsvis tilkommer dem...".¹⁰ Det var den økonomiske byrde og ikke mindst nødvendigheden af klassifikation, Keller tænkte på. Det var ikke asylisterne selv, der fik glæde af asylernes overskud. Kellers ærinde var et opråb om, at overflytning af u-underviselige fra arbejdsafdelinger til asylafdelinger ikke skulle bremses på grund af økonomi.

Det, der kan læses ud af disse citater, er, at det, der ydes de anbragte asylister, er en *hospitalsmæssig stilling*, og at de eksisterende asylafdelinger havde leveret overskud til de afdelinger på anstalten, der var beregnet til arbejdsføre og underviselige.¹¹

¹⁰ Keller 1899.

¹¹ Kirkebæk 2007.

Overlæge Georg V. Bredmose, Andersvænge. Billedet er fra 1940'erne og er bragt i Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 33, s. 63 i en artikel af Henning Jahn og Kirsten Rosenkilde.

I *Nordisk Tidsskrift for Aandssvageforsorg* 1942 er der en artikel af overlæge Bredmose og inspektør Stenstrup fra Andersvænge Aandssvageanstalt. Der står, at belægningen på stedet var 80 arbejdsføre debile, 60 arbejdsføre imbecile asylistere og 121 invalide idioter. Det er den sidstnævnte gruppe, denne artikel handler om. Ifølge ovennævnte forskning indbefattede de "invalide idioter" mange mennesker med Downs syndrom, mennesker med autisme, spasticitet og mennesker med bevægelseshandicap.¹²

KLASSIFIKATION OPFATTET SOM ET TIDSSVARENDE OG MODERNE GREB I 1860'ERNE

Gamle Bakkehus blev oprettet i 1855 på foranledning af lægen Jens Rasmussen Hübertz.¹³ Anstalten blev oprettet på baggrund af private donationer. Næsten samtidig tog en anden privat anstalt form, idet teologen og døv- og åndssvagepædagogen Johan Keller oprettede en lille privat skole for døvstumme, der i 1865 blev udvidet med to afdelinger for åndssvage.

Hübertz var som mange andre i de europæiske lande optaget af, hvordan man kunne hjælpe og helbrede mennesker med handicap. Professor D.F. Esricht skrev i 1854 en bog med titlen *Om Muligheden af at helbrede og opdrage Idioter og de fra*

12 Ibid.

13 Hübertz 1843, 1851, 1855.

*Fødslens aandsløve Børn i Almindelighed til gavnlige Medborgere.*¹⁴ Det viste sig imidlertid, at det var mange svært handicappede, der blev anbragt på Gl. Bakkehus, og efterhånden svandt optimismen med hensyn til, hvem der kunne undervises.¹⁵ I slutningen af 1800-tallet kæmpede Danmarks to eksisterende åndssvageanstalter – Gamle Bakkehus Anstalterne og De Kellerske Anstalter – om “markedet”. De sidstnævnte blev kendt for at klassificere bedre end Gamle Bakkehus, der i lang tid havde et meget blandet klientel. Dette mentes at trække standarden ned. Etableringen af Karens Minde skal ses ind i den sammenhæng. Det, der drev klassifikationen på det tidspunkt, var, om du var underviselig *eller u-underviselig*, men også om du kunne oplæres til nogen form for arbejde. Blev du bedømt til at være u-underviselig, mentes det at være en livslang realitet, hvorfor der ikke var grund til at sætte pædagogiske tiltag i værk. Der blev derfor oprettet særskilte pleje- og asylafdelinger. Pessimismen i forhold til asylistenes fremtidsudsigter bredte sig fra 1860’erne og frem og blev efterhånden en vedtaget sandhed på alle åndssvageanstalter.¹⁶ Anderledes så det ud for de arbejdsføre og underviselige.

Ser vi på årsberetningerne fra Johan Kellers Abnormanstalter i perioden fra 1879 til 1884, er der tekst om de forskellige afdelinger, anstalten rådede over. De var beregnet på underviselige personer. Det er Døvstummeskolen grundet på Talemetoden med seks klasser, Skolen for aandsvage, døvstumme Børn med tre afdelinger og Skolerne for aandsvage Børn med fem “Elementarklasser, to “Mellemlklasser” og én “Øverste Klasse”. Alle disse skoler forberedte til konfirmation. Ud over de nævnte skoler fandtes også Skolen for Aandsvage-blinde Børn og et Helbredelseskursus for Stammen og andre Talefejl. For de arbejdsføre var der som omtalt forskellige hold, hvor de pågældende blev oplært i både håndværk og landbrug under ledelse af kyndige medarbejdere.¹⁷

IDIOTER

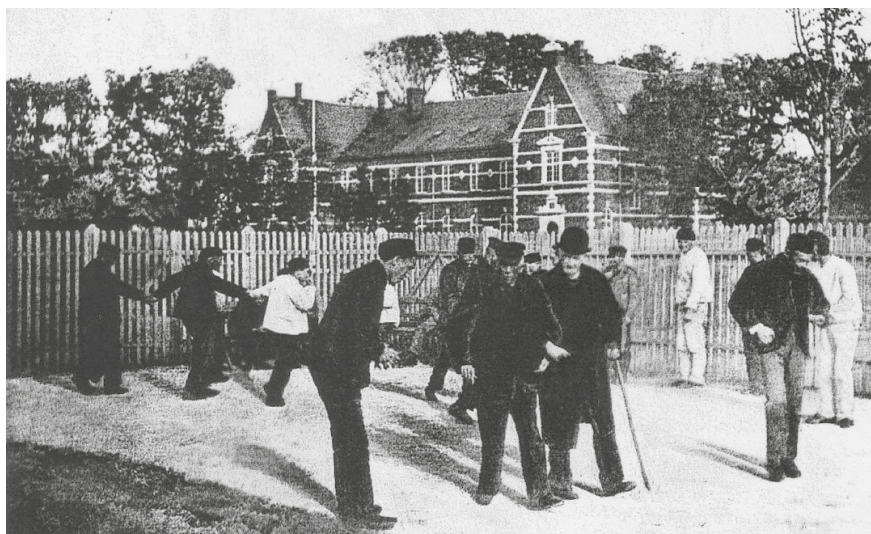
Udskilt som idiot blev der som omtalt ikke ofret ressourcer på undervisning og beskæftigelse. Der var alene tale om pasning og pleje. Også journalskrivningen ophørte næsten, for der mentes ikke at være noget at skrive om. Karens Minde var oprindeligt beregnet til 60-70 personer, men inden længe var op mod 200 personer placeret i bygningen som et resultat af klassifikationen. Flere og flere blev udskilt.

¹⁴ Esricht 1854.

¹⁵ Wingender 1992.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Johan Kellers af Staten autoriserede Abnormanstalter 1879-1884.

Mandlige beboere på Karens Minde. Billedet er bragt i Illustreret Tidende nr. 6, årg. 37, 1895.

ARBEJDSFØRE

I forhold til arbejdsføre blev der sat oplæring og undervisning i gang. Det drejede sig for kvindernes vedkommende om rengøring, vask, strygning og madlavning, hvor det for mændenes vedkommende drejede sig om arbejde i mark og stald. Arbejdsoplæring var også en del af de ansattes opgave i forhold til moralsk åndssvage – eksempelvis dem, der var anbragt på ø-anstalterne Livø og Sprogø. Både ø-anstalterne og de øvrige anstalter havde landbrugsarealer, og det gjaldt om at uddanne de anbragte til at kunne udføre noget af det nødvendige arbejde, hvad enten det drejede sig om pløjning, pasning af dyr, havearbejde, gartneri eller mere huslige sysler. På Sprogø indgik kvinderne i alle former for arbejde. Der var økonomi forbundet med de anbragtes oplæring. De indgik i anstaltens drift som gratis arbejdskraft, – noget, der begyndte at vække kritik og forargelse i 1940'erne.¹⁸

MORALSK ÅNDSSVAGE

Selvom et menneske var underviseligt, var det ikke sikkert, det var "brugeligt" samfundsmæssigt set. Det gjaldt mennesker med diagnosen "moralisk åndssvag". I den tyske psykiater R.v. Krafft-Ebings psykiatri fra 1883 ses det, at Krafft-Ebing var optaget af degenerationsteorien, som den blandt andet var italesat af den

¹⁸ Kirkebæk 2001.

franske psykiater A.B. Morel i 1857. Den gik ud på, at når arveanlæggene var blevet påvirket, ville der ske en deroute af slægten over fire generationer fra nervøse lidelser i første generation til idioti og slægtens uddøen i fjerde.¹⁹ Ud fra denne teori lå "moralsk åndssvage" og "idioter" på samme skala, men de befandt sig i hver sin ende af en arveligt set forprogrammeret udviklingskæde. Udskilt som moralsk åndssvag kunne personen godt oplæres til arbejde, men han eller hun ville ikke kunne komme til at anvende det frit i samfundet, – medmindre han eller hun blev steriliseret eller sendt ud af landet, som de, der blev sendt til Amerika. I perioden 1867-1930 blev der eksempelvis sendt 26 personer fra tvangsarbejdsanstalten Saxenhøj til Amerika på en enkeltbillet.²⁰ Det samme skete fra andre tvangsarbejdsanstalter og fra en del opdragelseshjem i den omtalte periode. Både omsorg og forsorg blev i disse tilfælde opgivet. Ingen placeret under åndssvageforsorg fik dog mulighed for at komme væk via en rejse til Amerika.

KARENS MINDE SOM EKSEMPEL

I 1879 blev der bevilget et statslån til "Johan Kellers Abnormanstalter på 110.000 Kr. samt en til Fripladser bestemt fast Statsunderstøttelse af 15.000 Kr. til Opretelse af et Asyl for uheldbredelige Aandssvage." Anstalten blev opført i 1879-80 og fik navnet Karens Minde efter den ejendom, der var købt til formålet. Den var beregnet på de opgivne. Det var de mennesker, der ikke kunne bringes til at lære at arbejde, og som ikke mentes at forstå så meget sprogligt, at de kunne undervises, der blev anbragt på asylet. I dag ved vi, at de mennesker, der kom til at bo på Karens Minde, var mennesker med multihandicap, spasticitet, autisme, Downs syndrom og bevægelseshandicap. På Karens Minde blev de i størstedelen af perioden betegnet som idioter eller imbecile.²¹

HVEM VAR "VEL FØDT" IFØLGE EUGENIKKEN

I vurderingen af, hvem samfundet kunne forvente sig noget af, og hvem der var samfundsmæssigt ubrugelige, indgår også eugeniske strømninger fra slutningen af 1800-tallet.²² I 1902 udkom Ellen Keys bog *Barnets Aarhundrede*. Den var tilegnet "Alle de Forældre, der haaber i det nye Aarhundrede at skænke liv til nye Mennesker." Ellen Key argumenterede for, at mennesket målbevidst skulle stræbe mod at udvikle en højere mennesketype. Dette krævede overvejelser over den hidtidige praksis og moral. Ikke alene nye etiske positioner skulle udvikles, men også nye retsregler. Hvor den kristne livsanskuelse tænkte moral i forhold til for-

19 Kirkebæk 1993; Krafft-Ebing 1883.

20 Bertelsen & Kirkebæk 2014.

21 Kirkebæk 2007.

22 Kirkebæk 1993.

Kvindelige asylister fra Karens Minde på gåtur 1895. Illustreret tidende nr. 6, årg. 37.

ældrenes status som gifte eller ikke gifte, ville "Fremtidens Sædelighed" sondre mellem sundt og usundt afkom. Det kristne samfund var ifølge Key gået for vidt m.h.t. medlidenhed over for svagt og usundt afkom, som der blev holdt liv i på trods af al naturvidenskabelig fornuft: "Medens det hedenske Samfund i sin Haardhed aflivede de svage og forkrøblede Børn, er det kristne Samfund i sin "Medlidenhed" gaaet saa vidt, at det forlænger Livet for det fysisk og psykisk uhelbredeligt syge, ja selv for det til det yderste vanskabte Barn – til en stedsevarende Plage for Barnet selv og dets Omgivelser", skriver Ellen Key.²³ Det var "de uhelbredeligt syge børn" som dem på Karens Minde, Ellen Key tænkte på.

DE "UFORSKYLDTE" OG DE "FARLIGE" I DANSK SOCIALLOVGIVNING

I *Danmarks sociale Lovgivning 1891-1941* omtales de nye love for "De særligt ufor skyldte". Teksten omhandler de undtagelser i fattigloven, som førte til, at hjælp til mennesker, der var anbragt på statsanstalter eller særligt godkendte private anstalter, ikke skulle betragtes som fattighjælp. Med forsorsgsloven af 1933 blev det opfølgende fastslået, at "Al Hjælp, der ydes til Personer under Særforsorg, betrag-

²³ Key 1902.

tes som Særhjælp og medfører derfor ingen Retsvirkninger for Modtageren, og Forsorgen er en egentlig Statsforsorg.”²⁴ Særforsorgen omfattede “sindssyge, aandssvage, epileptikere, vanføre, lemlæstede, talelidende, blinde og døvstumme.” Det understreges i den videre tekst, at statens forpligtelser både var, at:

“drage Omsorg for Opdragelse, Underhold, Forsørgelse, Kur og Pleje for de omtalte Grupper af Personer, for saa vidt de paagældende skal undergives Anstaltsbehandling, enten paa en egentlig Statsanstalt eller en statsanerkendt Anstalt eller for saa vidt de af saadanne Anstalter under vedvarende Tilsyn anbringes i kontrolleret Familiepleje”, og at staten tillige skulle “afholde Udgifterne ved Forsorgen for disse Personer, for saa vidt de eller deres Forsørgere maa anses for at være trængende.”

I forsorgsloven “er det paalagt det sociale Udvalg at foretage Indberetning vedrørende alle Børn, der paa grund af manglende aandelig Udvikling i paafaldende Grad er ude af Stand til at følge med i den normale Skoleundervisning.”²⁵

Hovedprincippet i forsorgsloven var, at de anbragte ikke blot skulle søges “helbredt for deres Lidelse – hvor dette er muligt – men tillige oplært og uddannet til at indtage en Plads i Samfundets almindelige Liv og Arbejde.”

På den ene side er der i loven markeret forpligtelse til opdragelse og underhold, på den anden side forpligtelse til at beskytte samfundet. Der henvises i forsorgsloven til arvebiologiske synspunkter og til sterilisationslovene 1929 og 1934. Der henvises endvidere til, at der fra 1939 skulle “afgives Meddelelse til Instituttet” – Universitetets Institut for human Arvebiologi og Eugenik – fra alle Særforsorgsinstitutioner “vedrørende Patienter, der inddrages under Særforsorg.”

Samfundsforpligtelsen understreges også med hensyn til, hvilke opgaver åndssvageforsorgen havde. De tre hovedopgaver var “at beskytte Samfundet, beskytte den aandssvage og at lette den aandssvages Familie for den Byrde, som urolige og lavtstaaende aandssvage ofte kan være for et Hjem.” Begrundelsen, for at samfundshensyn vejede mere end personhensyn, når det gjaldt mennesker med udviklingshandicap, formuleres således:

“En stor Del af de aandssvage kan ikke indordne sig under Samfundets almindelige Krav til Enkeltindividet; de bliver arbejdssky, vagabonderende, vidtløftige og ansvarsløse i seksuel Henseende og

24 Danmarks sociale lovgivning 1941.

25 Ibid.

gradvist ganske blottet for Samfundssind, tænker kun paa at udnytte Samfundets Fordele uden Genydelse, eller de bliver direkte antisociale og kriminelle; saaledes har ca. 19 pCt. af de paa Anstalterne anbragte gjort sig skyldige i Kriminalitet. Tilbøjeligheden til Tilbagefald er stor, hvis de ikke inddrages under varigere Forsorg.”²⁶

Intet af det nævnte lagde op til “helbredelse” eller frit liv eller arbejde i samfundet. Og for de “dårligste” blev tankerne om oplæring og undervisning helt opgivet. Der står i forsorgsloven, at “de urolige, lavtstaaende aandssvage kræver stadigt Tilsyn og Overvaagning, hvorfor ofte Faderen eller Moderen maa blive borte fra Arbejde eller en ældre Søskende holdes hjemme for at tilse og passe den aandssvage.” Her er vi holdningsmæssigt tilbage til disse menneskers tilværelse på asylet Karens Minde i 1880-1980 – eller tilbage til de børn, Skolen på Taxvej modtog i 1976. For ingen af disse børn eller voksne havde der været etableret undervisning.

UDSKILLELSE AF IKKE ØNSKEDE PERSONER ER ET BÅDE GAMMELT OG NYT FÆNOMEN

Rationalet bag de eugeniske fravalg af de såkaldt mindreværdige, som Ellen Keys bog var et eksempel på, var arvelig sundhed. Om der var en arvelig defekt afgjordes for “åndssvages” vedkommende af overlægen. Overlægen bestemte også, hvilke afdelinger på anstalten der skulle tildeles flest midler i forhold til anstaltens samlede økonomi. Dem, der som tidligere omtalt efter den interne fordeling skulle have færrest midler, var asylisterne, som ikke kunne lære noget, fordi de var “uhelbredelige”. Lidt højere i hierarkiet lå de arbejdsføre og øverst de udviklingsdygtige “åndssvage”, der både kunne lære at læse, skrive og arbejde. Både i forhold til uhelbredeligt “åndssvage” og degenererede “moralsk åndssvage” er der tale om udskillelse. Men hvor asylisterne blev anset for at være uskyldige, men ubrugelige, blev de moralsk åndssvage anset for at være farlige, arbejdssky, upålidelige og arveligt belastede. De var degenererede.

TO FORSØGSSKOLER I 1970'ERNE SOM EKSEMPEL

I 1970'erne blev der oprettet to forsøgsskoler i Danmark, hvis opgave det var at undersøge, om undervisning af børn med multihandicap var muligt, og hvilke faggrupper der i givet fald skulle stå for undervisningen. Den ene skole havde til huse i Bagsværd, den anden i Aalborg.

²⁶ Ibid.

Specialskolen i Bagsværd blev oprettet i 1976. Den var beregnet til mellem 60 og 80 børn med multihandicap. Det var en skole, der med en blandet stab af medarbejdere skulle afprøve, om der var udviklingsmuligheder hos børn uden verbalt sprog med svære og sammensatte handicaps. Skolen begyndte med at modtage 82 børn, der næsten alle sad i kørestol. De fleste havde ikke haft et undervisnings-tilbud før. En del af børnene kom hjemmefra, en større gruppe kom fra Børnehospitalet i Vangede. Det, der blev sagt om disse børn, var, at det var de "dårligste" børn, der ikke kunne komme på Geelsgaard Kostskole, fordi de var "tomme", "grøntsager" eller "vandrette". Skolens arbejde med at opbygge kontakt, kommunikation og samspil med børnene viste efterfølgende, at alle kan indgå i relationer, hvis vi virkelig vil det, og at det er muligt at opbygge en ekspertise på området alternativ kommunikation.²⁷ Fire år efter skolens start – i 1980 – blev undervisningspligt for alle indført, og skolen blev en specialskole i Københavns Amt.

Dengang troede de mennesker, der arbejdede i åndssvageforsorgens børnehaver og skoler, at én gang vundne erfaringer ville føre til, at børn med multihandicap fremover ville få udviklingsmuligheder både som børn og voksne. Nu har vi erkendt, at der aldrig er tale om permanente forbedringer, men at der er tale om korterevarende strukturelle forandringer, hvorfor kampen for alles ret til undervisning og dannelse/uddannelse må kæmpes igen og igen. Hvis denne artikel var sluttet i begyndelsen af 2000-tallet, ville den nok have fået et mere optimistisk tilsnit, end den nu får. På børneområdet ser det ud til, at specialbørnehaver og specialskoler fungerer, og at der tilbydes undervisning i blandt andet brug af alternativ kommunikation. Men i voksenregi sker det ofte, at personalet er uddannet og ikke kan bruge de mange forskellige alternative kommunikationssystemer, de unge eller voksne benytter, hvorefter udviklingen går i stå. Der er ikke længere specialiseret hjælp at hente.²⁸

PÅ TÅLT OPHOLD

Der er mange historiske tråde, der sammenflettes i mit forsøg på at finde ud af, hvorfor det tog så lang tid at give alle børn ret og pligt til undervisning. I forhold til børn med en svær grad af udviklingshandicap skyldtes det historisk set følgende spørgsmål:

- Var de "dårligste" åndssvage "rigtige" mennesker, eller var der tale om en slags "melleform" mellem dyr og menneske i Darwins forstand – jf. her

27 Projektgruppen Taxvej 1986, 1987, 1988, 1994. Sollied, Kirkebæk, Christensen & Harmon 2016.

28 Hesselbæk 2020; Kirkebæk & Møller 2021; Kirkebæk & Møller 2023.

eksempelvis åndssvageoverlægens artikel om “Drøvtygning hos Mennesket”.²⁹

- Hvis åndssvage var “rigtige” mennesker, kunne de så oplæres og blive brugelige? Nogle kunne, men i forhold til “asyllister” blev det opgivet få år efter, at Gl. Bakkehus blev oprettet i 1855. Først i 1970’erne kom der danske forsøg på at oprette skolegang for børn med multihandicap.
- Var de åndssvage farlige, selvom de kunne bruges? I hvert fald kunne de kun bruges internt, hvis han eller hun havde diagnosen “moralsk åndssvag”. Internering, sterilisering og tvang kom på dagsordenen op gennem 1920’erne og -30’erne med eugenik som omdrejningspunkt. Først i 1967 blev sterilisationsloven ændret.
- Kunne tilstanden hos “asyllister” og “moralsk åndssvag” bedres? Svaret var nej helt frem til 1967, hvor et forsøg på Syltholmskolen i Rødby viste, at selv meget handicappede institutionsanbragte børn kunne lære noget. Ø-anstalterne Livø og Sprogø blev nedlagt i 1961, men kontrollen med de tidligere anbragte blev opretholdt mange år endnu. Svaret forblev nej helt frem til de spæde forsøg på at rykke grænsen for underviselighed i 1960’erne og -70’erne på de såkaldte træningsskoler for “imbecile” børn og på de omtalte to danske forsøgsskoler for børn med multihandicap.

I 1980 fik alle ret til undervisning. Undervisningsbegrebet blev derved udvidet til at omfatte andet end traditionelle akademiske færdigheder.

Hvor er vi nu? Efter kommunalreformen i 2007 er megen viden gået tabt med amternes nedlæggelse. Det har været – og er – svært for kommunerne at finde midler til det specialiserede område på grund af stadige kampe mellem kommuner og stat vedrørende kommunens budgetter, fordeling af midler, tilskud fra staten og styring af økonomi. En ny og anderledes måde at fordele midlerne på end de, der har været gældende fra 2007, er ikke i sigte.³⁰

HVEM KAN LÆRE?

Mennesket er motiveret, skriver psykolog Dorthe Birkmose.³¹ Hendes pointe er, at mennesket er motiveret til at lære og til at indfri sine ønsker og drømme, men at det kræver noget særligt på handlingssiden, hvis et menneskes motivation for læring skal blive til virkelighed. “Mennesket ER motiveret”, skriver Dorthe Birkmose, men samfundet var – og er – ikke parat til at yde motivationshjælp i forhold til

²⁹ Friis 1899.

³⁰ Kirkebak & Møller 2021; Møller 2023.

³¹ Birkmose 2021.

grupper, der traditionelt er udskilt og klassificeret som u-underviselige. Dette slår i nutiden især igennem i forhold til mennesker med svære handicap, der er blevet 18 år. De manglende undervisningsmæssige, beskæftigelsesmæssige og dannelsesmæssige tilbud rækker ind i resten af deres voksenliv.³²

KONKLUSION

Konklusionen er, at *italesættelsen* af mennesker med handicap – og specielt mennesker med svære handicap uden verbalt sprog – over tid har ændret sig flere gange og i dag fremtræder humant. Spørgsmålet er, om *synet* på mennesker med handicap også er ændret?

Som jeg har forsøgt at vise i artiklen, er synet på dem, der ikke kan bringes til at arbejde og klare sig selv, opretholdt. Det vil fortsat bremse disse menneskers livsudfoldelse, selvom den lovsikrede ret til undervisning for børn og unge opretholdes og ser ud til at fungere. Der skal kæmpes for, at den deroute af dannelsesmuligheder, der i dag eksisterer efter det fyldte 18. år for mennesker med multihandicap og andre i lignende situationer, skal nedkæmpes. Det vil kræve genoprettelse af centre for specialviden og uddannede socialpædagoger og lærere, der kan tage vare på både kommunikation i hverdagen, uddannelse, beskæftigelse og dannede oplevelser. Det vil kræve en ændret fordeling af økonomiske ressourcer. Kort sagt kræver det, at vi *både* skal væk fra ord som u-underviselig og ubrugelig og skal opretholde ideen om, at alle er motiverede, alle kan undervises og alle kan lære noget. Sker denne ændring ikke, vil der fortsat være tale om *tålt ophold* for de svageste.

SUMMARY

Most people think that living conditions for individuals with severe disabilities, who have no verbal speech and lack the ability to work, have improved since the implementation of the right and duty to education in 1980. This sentiment holds true for children, but for young people over the age of 18 and for adults with severe developmental disabilities, their current living conditions today can be compared to those experienced at the Karens Minde asylum during the period 1880-1987: They receive care, but not much else. The terms 'uneducable' and 'useless' still persist as a hidden understanding when it comes to people with severe disabilities. The rhetoric has become more humane, but the view of people with developmental disabilities, particular those without verbal speech and work capabilities, has not changed. We must continue to advocate for the idea that everyone is motivated, everyone can be taught, and everyone can learn something. Without a

32 Kirkebæk & Møller 2023.

change in attitude and the provision of suitable opportunities, we risk reverting to a situation where the weakest are merely tolerated, as was the case before 1980.

Birgit Kirkebæk, f. 1938. Læreruddannet fra Emdrupborg Statsseminarium 1960. Cand.pæd. 1982. Lic.pæd. 1985. Dr.pæd. 1993. **Tidligere beskæftigelser:** Lærer på kostskolen Gammel Bakkehus 1960-1967. Skoleleder på træningsskolen Mose Allé 1967-1973. Orlov på grund af barnefødsel 1973-1975. Lærer og senere konstitueret leder af Brøndagerskolen 1975. Skoleinspektør på Skolen på Taxvej 1976-1988. Lektor på Danmarks Lærerhøjskole 1988-2000. Professor II ved Universitetet i Oslo (Kombinationsstilling) 1995-2000. **Nuværende status** Pensioneret august 2000, men fortsat aktiv som forsker og foredragsholder samt som redaktør af Handicaphistorisk Tidsskrift. Bestyrelsesposter i N.E. Bank-Mikkelsens Mindefond og HSHS (Historisk Selskab for Handicap og Samfund). **Publikationer:** Udgivet fem bøger om mennesker med udviklingshandicap og deres historie begyndende med disputatsen Da de åndssvage blev farlige i 1993 og afsluttet med Ubrugelig og uduelig. Åndssvageasylet Karens Minde 1880-1987. Desuden andre bøger vedrørende mennesker med handicap og deres livssituation, senest Afhægtet. Mennesker med udviklingshandicap og deres levevilkår fra 2021. **Særlige udmærkelser:** Bank-Mikkelsen prisen 1996 for bogen Da de åndssvage blev farlige. Spastikerprisen 1996 for opbygningen af og arbejdet i småbørnstilbuddet på Taxvej 1984-1996. Vanførefondens Forskningspris 1997 sammen med Hans Clausen, Karin Storm og Birgit Dyssegaard for bogen Skrøbelig Kontakt og efterfølgende formidlende virksomhed. Skole i Københavns Amt for børn med multihandicap har fået navnet "Kirkebækskolen".

KILDE OG LITTERATURLISTE

- Bertelsen, J. & B. Kirkebæk (2014): *Uønsket i Danmark – bortsendt til Amerika*. SFAH's Skriftserie nr. 55, København.
- Bredmose, G. & Stenstrup, F. (1941): Østifternes Aandssvageanstalt Andersvænge, Slagelse med to illustrationer. I *Nordisk Tidsskrift for Aandssvageforsorg*.
- *Danmarks Social Lovgivning 1891-1941*.
- Eschricht, D. F. (1854): *Om Muligheden for at helbrede og opdrage Idioter og de fra Fødslen aandsløbe Børn i Almindelighed til gavnlige Medborgere*. Reitzel, Kjøbenhavn
- Friis, A. (1899): Nogle Tilfælde af Drøvtygning hos Mennesket. *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet* s. 336-344.
- Hesselbæk, B. (2020): *Befrielsen. De udviklingshæmmedes historie i Danmark*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Hübertz, J. Rasmussen (1843): *Om Daarevæsenets Indretning i Danmark*. Egen udgivelse
- Hübertz, J. Rasmussen (1851): *De Sindssyge i Danmark efter Undersøgelsen af 1. Juli 1847*. Egen udgivelse.

- Hübertz, J. Rasmussen (1855): *Svagsindighed eller idiotisme og dens Helbredelighed; de Epileptiske Forhold til Idioterne*. København.
- Jensen, U. Juul (1992): Er omsorg mulig? Samtale med Uffe Juul Jensen. I: Bertelsen, Dunker Bertelsen, Jensen & Kirkebæk (1992): *Da omsorgen gik på arbejde*. Forlaget Børn og Unge, s. 37-43.
- Keller, C. (1899): Aandssvagevæsenet i Danmark. En økonomisk Betragtning. I *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet* s. 309-316.
- Key, E. (1902): *Barnets Aarhundrede*. Kjøbenhavn, Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Kirkebæk, B. (1993): *Da de åndssvage blev farlige*. Forlaget SocPOL, Holte.
- Kirkebæk, B. (1997): *Defekt og deporteret*. Forlaget SocPOL, Holte.
- Kirkebæk, B. (2001): *Normaliseringens periode*. Forlaget SocPOL, Holte.
- Kirkebæk, B. (2004): *Letfærdig og løstagtig*. Forlaget SocPOL, Holte.
- Kirkebæk, B. (2007): *Uduelig og ubrugelig*. Aandssvageasylet Karens Minde 1880-1987. Forlaget SocPol.
- Kirkebæk, B., Møller, I. Hornemann (2023): Forældre, kommuner og mennesker med multi-handicap. *Handicaphistorisk Tidsskrift* nr. 50.
- Krafft-Ebing (1883): *Lehrbuch der Psychiatrie auf Klinischer Grundlage* (Bd. I und II) Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart.
- Martinsen, K. (1992): Bliver omsorgen sanseløs? Samtale med Kari Martinsen. I: Bertelsen, Dunker Bertelsen, Jensen & Kirkebæk (1992): *Da omsorgen gik på arbejde*. Forlaget Børn og Unge, s. 57-66.
- Møller, I. Hornemann (2023): Hvad er der sket efter 1960erne og -70erne, hvor normalisering var den bærende socialpolitiske ideologi i forhold til mennesker med udviklingshandicap? *Handicaphistorisk Tidsskrift*, nr. 49, s. 109-119.
- Møller, I. Hornemann & B. Kirkebæk (2021): *Afhægtet. Mennesker med udviklingshandicap og deres levevilkår*. Samfundslitteratur.
- Petersen, K., M. Seidelin, S. Smed, P. Duedahl & A. Borregaard (2022): *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980*. Social- og Ældreministeriet.
- Petersen, K. & M. Seidelin (2023). Historisk undersøgelse af anbringelser i Særforsorgen 1933-1980. Nogle hovedkonklusioner og perspektiver. I: *Handicaphistorisk Tidsskrift* nr. 49, s. 27-44.
- Projektgruppen på Taxvej (1986): *Kommunikation og samspil med handicappede småbørn*. Københavns Amt.
- Projektgruppen på Taxvej (1987): *Handicappede småbørn – kan de snakke? En bog til forældre*. Københavns Amt.
- Projektgruppen på Taxvej (1988): *En programsamling med kommentarer*. Københavns Amt.
- Projektgruppen på Taxvej (1994): *Projekt tolkning*. Københavns Amt.
- Rasmussen, G. Lyng (2022): *Deltagelse i hverdagslivet. En empirisk baseret undersøgelse af de oplevelser og erfaringer med deltagelse unge voksne med intellektuelle udviklingshandicap har i hverdagslivet*. Roskilde universitet.
- Sollied, Kirkebæk, Christensen og Harmon (2016): *Videoanalyse i team – at skabe og dele viden i udviklingsstøttende netværk*. Psykologisk Forlag.
- Wingender, N. Balslev (1992): *“...Drivhuset for den sygnende Plante...”. Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902*. Dansk psykologisk Forlag.
- Årsberetninger (1885) – *Johan Kellers af Staten autoriserede Abnormanstalter 1879-1884*. Carl Lunds Bogtrykkeri. Kjøbenhavn.
- Øland, T. (red.)(2023): *Velfærdsarbejdets paradokser*. Syddansk Universitetsforlag.
- Årsberetninger (1893-1896): *Aandssvageanstalten paa Gl. Bakkehus og Ebberødgaard 1892 – 1896*. Trykt hos Nielsen og Lydiche, København.